

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: Ir. C. L. Temminck Groll, secr. der vereniging,
Vijverlaan 25, Driebergen

Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

TWEE EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 6 / JUNI 1959

EXCURSIE NAAR BENSCHOP, LOPIK EN JAARVELD

Het bestuur van Oud-Utrecht nodigt de leden en hun introducés uit tot het deelnemen aan een excursie per autobus naar het zuidwesten van de provincie Utrecht, speciaal naar de dorpen Benschop, Lopik en Jaarsveld.

Deze excursie is bepaald op zaterdag 11 juli. Vertrek vanaf het Janskerkhof te Utrecht 'smiddags om 2 uur. De kosten bedragen f 2.25 per persoon. Kaarten afhalen bij de Ned. Handel Maatschappij, Janskerkhof 12, Utrecht tot en met woensdag 8 juli. Wie ze per giro wil bestellen, schrijve tijdig het verschuldigde bedrag over op giro 11623 van de N.H.M. te Utrecht.

De autobusrit gaat via IJsselstein naar Benschop. Hier wordt bezichtigd de in restauratie zijnde hervormde kerk. Bij de herstellingswerkzaamheden, die geschieden onder leiding van ir. T. van Hoogevest, is gebleken, dat deze aardige kruiskerk in de 15e eeuw de vorm had van een pseudobasiliek. De toren dateert nog uit de 13e eeuw, het koor en de dwarschepen uit de 14e eeuw. Zoals duidelijk zichtbaar is, werden deze delen in later tijd verhoogd.

Vervolgens rijdt men via Lopik naar Jaarsveld. Daar bezoekt men de hervormde kerk, waarvan de restauratie vorig jaar onder leiding van architect D. Visser te Schoonhoven voltooid is. Karakteristiek in het landschap is de laat-15e eeuwse toren, welke bij de restauratie op grond van oude afbeeldingen zijn bakstenen hoektorentjes heeft herkregeu.

Tenslotte wordt Lopikerkapel aangedaan, waar eveneens een gerestaureerd kerkje te zien is. Wederom was het ir. T. van Hoogevest, die deze restauratie leidde (1950). De kerk dateert voor een groot deel uit de 15e eeuw en werd intensief hersteld in 1832.

Namens het bestuur:

Ir. J. D. M. BARDET, *voorzitter,*

Ir. C. L. TEMMINCK GROLL, *secretaris.*

RESTAURATIES EN VONDSTEN TE UTRECHT

Haverstraat 41. In het aprilnummer van Oud-Utrecht (blz. 54) werd vermeld, dat het huis Lange Smeestraat 61 door ontpleistering een veel aantrekkelijker element in het stadsbeeld was geworden. Kort daarop volgde de gevel van Haverstraat 41, alwaar eveneens een interessant 17de eeuws fragment onder de pleisterlaag te voorschijn kwam. In verband met de gebeeldhouwde kopjes in de sluitstenen van de vensterbogen stond dit huis trouwens op de gemeentelijke monumentenlijst.

Hamburgerstraat 3. De uit 1730 daterende klokgevel van het winkelpand Hamburgerstraat 3 zal met steun van het Utrechts Monumentenfonds worden hersteld.

Oude Gracht 323. „de Morgenster”. Enige maanden geleden is het café-woonhuis Oude Gracht 323 volledig uitgebrand. Het huis bezat een bepleisterde 18de eeuwse klokgevel, welke één geheel vormde met die van het buurpand nr. 325, welk in het afgelopen najaar vanwege het Utrechts Monumentenfonds werd gerestaureerd. Het voornemen bestaat nu, het afgebrande huis weer in de oude vormen op te bouwen, met dien verstande, dat de afwerking zal geschieden overeenkomstig die van het gerestaureerde nr. 325.

Nieuwe Gracht 143. Het hoekpand Nieuwe Gracht-Groenestraat, dat in bouwvallige staat verkeerde en een slechte indeling had, is afgebroken, maar zal herbouwd worden in de oude vorm. De indeling wordt verbeterd en er komt in de voor- en in de zijgevel één venster meer. De ingangspartij met zijn gekanneleerde pilasters en korinthische kapitelen (in zelden toegepaste vormen!) zal worden herplaatst.

Werven. Op de Kromme Nieuwe Gracht is de werfmuur bij nr. 12 gereed en is een aanvang gemaakt met de restauratie van de muur bij nr. 14.

Op de Vismarkt is het gedeelte voor de nrs. 20 t/m 22 in restauratie. Een nieuwe lantaarnconsole van C. Groeneveld, de visafslag voorstellende, is hierbij reeds aangebracht.

C. L. T. G.

Oude Gracht, omgeving Geertebrug. Geheel links: Oude Gracht 325 vóór de restauratie; daarnaast het nu afgebrande nr. 323. Foto Rijksdienst Monumentenzorg.

DE WINTERSTRUYCKEN

In het maandblad van „Oud-Utrecht” van januari 1957 komt een artikel voor van de hand van de heer M. Raven, onder de titel „Fornhese, Hees en de Nonnengroepen”.

De schrijver van dit interessante artikel, verwijst hierin naar de door prof. dr. W. van Iterson, als bijdrage gereproduceerde kaart van de Leusderberg e.o. van 1594, waarop de naam Winterstruycken voorkomt en concludeert hieruit dat hier veel winterbrandstof werd gehaald.

Naar mijn mening is de naam „Winterstruycken”¹⁾ niets anders dan een oude veldnaam (toponym) voor het bekende juniperus- of jeneverbessengebied, gelegen ten oosten van de Willem Arntzhoeve te Den Dolder, onder de gemeente Soest.

Het jeneverbessengebied bij Soest.

(Foto-archief gemeente Soest).

Deze grote grillige gevormde groep ligt dichtbij de grens Soest-Den Dolder (gem. Zeist). Het is een geaccidenteerd terrein te midden van het stuifzandgebied en van een bijzondere schoonheid. Dit stuifzandgebied waarin „de Winterstruycken” voorkomen grenst aan het oude veengebied, nu grotendeels bebost en behorende tot het landgoed Pijnenburg; eigenaresse de familie Insinger.

¹⁾ Indien hierover een andere mening mocht bestaan, dan gaarne nadere gegevens over dit onderwerp in Oud-Utrecht.

De oude boerderij „De Kooi” of „Koy” ligt temidden van deze bossen en niets wijst er op dat hier vroeger het eendenkooikersbedrijf werd uitgeoefend en temidden van een uitgestrekt veengebied lag. De Kooi ligt op Hespergrondgebied, evenals de Winterstruycken. Op het bovengenoemde kaartje van de Leusderberg en omgeving van 1594, copie 1646, staat de naam „Winterstruycken” boven een gebied dat kennelijk als heuvels of verhogingen in het terrein worden gekenmerkt.

Niet uit de Winterstruycken werd brandstof gehaald, zoals wordt vermeld door de heer Raven, doch uit het aangrenzende gebied. De naam Winterstruycken heeft m.i. met het winnen van brandstoffen daar ter plaatse niets te maken en is van een geheel andere oorsprong.

De jeneverbessen of *juniperus communis* is één van de oudste bekende struikgewassen die in ons land voorkomen en volgens botanici een relict uit de tijden van na de ijstijden, toen een gematigd klimaat, de groei van planten en bomen weer deed toenemen. Het *juniperetum*, dus „de Winterstruycken” met hun knoestige stammen kan op een eerbiedwaardige ouderdom bogen en heeft waarschijnlijk door de eeuwen heen de aandacht getrokken van het gewone volk. Deze gaven de door alle jaargetijden groen blijvende jeneverbessenstruiken, de toepasselijke naam „De Winterstruycken”.

E. HEUPERS

NIEUWE PUBLICATIES

A. Johanna Maris. Repertorium op de Stichtse leesprotocollen uit het landsheerlijk tijdvak. I De Nederstichtse leenacten (1394-1581). 's-Gravenhage 1956, 606 blz.

In tegenspraak met het jaartal 1956 op het titelblad is dit, door het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen uitgegeven geschrift eerst in 1958 verschenen. Het nut van een dergelijke uitgave voor velerlei onderzoek behoeft nauwelijks aangetoond te worden. Voor de geschiedenis van de leengoederen in het utrechtse gebied zelf in de eerste plaats en daarmee voor de plaatselijke geschiedenis en topografie, en vervolgens voor het familie-onderzoek bevat zij vele gegevens, die hier voor het eerst, mede dank zij een uitnemend Register, door een groot publiek geraadpleegd kunnen worden. Voor de kennis van zaken en het uithoudingsvermogen van de bewerkster krijgt ieder respect, die het lijvige deel met de vroeger weinig toegankelijke archivalia vergelijkt.

W. van Iterson. Bij authentieke acte geconstateerde inbezitneming naar oud-nederlands recht. In: Rechtsgeleerd Magazijn Themis, 1959, p. 23/59.

Naar oud-vaderlands recht was het geoorloofd een zaak, een zakelijk- of absoluut recht in bezit te nemen mits het een *possessio vacua* was, d.w.z. dat het bezit openstond. In dit artikel wijst prof. Van Iterson erop, dat van zulke inbezitnemingen van onroerende goederen en rechten soms authentieke acten werden opgemaakt in de 16e, 17e en 18e eeuw. Dit waren dan of notariële acten, of acten, afkomstig van een leengerecht. Zulke inbezitnemingen

gingen gepaard met symbolische handelingen als gras- en aardroering, het schorten van de haal onder de schoorsteen, het slaan van een spijker in een deurpost, het openen en sluiten van een deur, het afhakken van boomtakken, het poten van gewassen e.d.

Schrijver behandelt hier de provincies Holland, Utrecht en Gelderland. Voor het gewest Utrecht geeft hij voorbeelden van het Hoogland, Leusden, Rhenen (betreffende het Koningshuis aldaar) en Amerongen. Bij deze rechtsfiguur vallen invloeden te constateren van academische receptie van romeins recht en van inheemse instituten als inleiding, anevang en verwin.

B. de Boer O.F.M. De Minderbroeders van Utrecht in het Utrechtse schisma. In: Bijdragen voor de geschiedenis van de provincie der Minderbroeders in de Nederlanden. Dl. X, bundel XXIX, 1959, blz. 253-259.

In het schisma na de dood van bisschop Frederik van Blankenheim (1423) ontstaan door de gelijktijdige aanwijzing door de utrechtse kapittelen van Rudolf van Diepholt en de benoeming door de Paus van Zweder van Culemburg, waarin tenslotte aan de eerste de utrechtse bisschopszetel toeviel, werden een aantal kloosterlingen uit de stad verbannen. Onder hen kwamen ook Minderbroeders voor. Het onderzoek door schr. naar de houding van deze laatsten ingesteld, heeft niet veel positiefs opgeleverd. Eigenlijk komt alleen de gardiaan, broeder Elias als een der verbannen Minderbroeders te voorschijn.

Jan den Tex. Nederlandse studenten in de rechten te Padua 1545-1570. In: Meded. van het Nederl. Historisch Instituut te Rome, 3e r., dl. X, 1959, blz. 45-165.

Naast andere heeft de universiteit van Padua eeuwen lang aanloop van studenten uit de Nederlanden gehad. In de meeste gevallen woonde men een jaar, soms nog minder de colleges bij en ging dan in Bologna, Siëna, Bazel of welke andere stad ook, nieuwe wijsheid opdoen. Van de 485 studenten uit de Nederlanden, die tussen de aangegeven jaren ingeschreven werden bij de juridische faculteit te Padua, kwamen er 29 uit Utrecht, één uit IJsselstein en één uit Montfoort. De verzamelaar voegt aan iedere naam een aantal levensbijzonderheden toe. Een register maakt de publicatie bruikbaar. Een beschouwing over Padua, zijn universiteit en het daar gegeven juridisch onderwijs, die de dorre lijst reliëf gegeven zou hebben, wordt echter gemist. Bij de uitgave van de namen der studenten van de faculteit der Artes, die in voorbereiding is, zal daaraan mogelijk aandacht geschonken kunnen worden.

H. C. de Bruyn Jr. „Out Poortie tot Uytregt”. Thema met variaties op een architectonisch motief in landschappen van Ruysdael en Jan van Goyen. In: Op den uitkijk, maart 1959, blz. 269-273. Met afb.

Gedeeltelijke vertaling van een studie van de duitse kunsthistoricus W. Stechow in „Oud-Holland” 1938 (Die Pellekussenpoort bei Utrecht auf Bildern von J. van Goyen und S. van Ruysdael). Het schilderachtige poortgebouw aan de Vecht bij het voorstadsje de Bemuurde Weerd in het gerecht van Lauwerecht, oorspronkelijk behoord hebbende aan het oude geslacht Pelleccussen, is voor genoemde schilders een aantrekkelijk motief geweest om het met de nodige vrijheid te plaatsen in een gefingeerd of althans geromaniseerd rivierlandschap.

H. van Haaren. Kunst uit een schuilkerk. In: Kunst en religie (voortzetting van het Gildeboek, orgaan van het St. Bernulphusgilde) 40e jrg. 1959, nr. 3, blz. 25-32. Met afb.

„Is er van de inventaris der schuilkerken weinig meer over, van de kerken zelf zijn er nog slechts enkele intact. En naar het zich laat aanzien zullen

ook deze op den duur wel verdwijnen. Nog betrekkelijk kort geleden werd de kapel van het Oud-Katholiek seminarie te Amersfoort wegens de bouw van een nieuw seminarie gesloten. Het interieur werd tot verbazing van een ieder die op de hoogte is van het bestaan van een Oud-Katholiek Museum op de Mariaplaats te Utrecht op 27 november 1957 te Amsterdam geveild". De kapel, schuilkerk vóór de oprichting van het seminarie in 1725, dateert uit de jaren 1693-1696. Het artikel bespreekt verder de verschillende geveilde onderdelen van de inventaris, die tenslotte, hoewel verspreid, in Nederland zijn gebleven.

v. C.

KLEINE MEDEDELINGEN

ANDERMAAL: VANWAAR DE NAAM „BAARN“?

De heer W. van Beusekom ben ik erkentelijk, dat hij zo welwillend is geweest om, in no. 5 van Oud-Utrecht (mei 1959) nadere aanduidingen te geven, die zouden kunnen bewijzen, dat er verwantschap bestaat tussen de naam Baarn en „bron“.

Niet minder dankbaar voor de gevolgtrekking, als hij schrijft: „dat er geen volstrekt afdoende verklaring bestaat betreffende de etymologie van „Baarn“, al wijzen alle moderne onderzoekingen in de richting van „bron“.

Vandaar dat ik steeds voorzichtig, gewagende van, en vermeldende het woordje „misschien“ van jhr. De Geer, in zijn veronderstelde — laat het dan zijn „romantische“, — betekenis van „Baero“ beaam. Inderdaad, voorzichtigheid is geboden.

In de uitgave van „De rekeningen van Holland onder het Henegouwse Huis“ van dr. H. G. Hamaker, (werken van het Hist. Genootschap Utrecht, nieuwe serie no. 21, 1875 1e deel) lezen we:

1307 Dits innemen van den afterstallighen renthen int jaer ons Heren 1307.

item van den thins van Narden....

item van de thinse tot BAERNE....

Dr. Hamaker, de rekening verder afschrijvende laat zien, dat in
1342 De rentmeester van Willem IV, graaf van Henegouwen, schrijft:

item van de thinse tot BARNE....

En in het 28ste jaarboek van het Genootschap „Amstelodamum“ (1931), lezen we in een artikel van mr. F. H. Oldevelt over „De hofstede-thinsen te Amsterdam“.

1308 Ontfaen van de thins van BARNE en Narden....

In het rijksarchief te Utrecht zijn een drietal kwitanties aanwezig van Everard van Stoutenburgh, die verklaart:

1310 „aan den bisschop van Utrecht te hebben verkocht „die tienden tot BARNE en de van die op de Hare...“

Ten slotte, in een oorkonde van 13 februari 1390 staat:

1390 „WY burgermeister, scepen ende raet der stede van BAERNE....

Als nu de veronderstelling van jhr. De Geer, en die van de andere heren deskundigen, die toch ook alleen wetenschappelijk veronderstellend spreken, in hun afleiding eens van BARNE waren uitgegaan, zou het dan Barnen: „bernen“, branden zijn geworden?

Zou ook hier niet het woord van de dichter gelden „Straks komt een wijzer, die 't weg redeneert“. Dat de vraag belangstelling heeft gewekt, verheugt me, de romantiek mag werkelijk nog wel een beetje het zakelijke vervrolijken.

Baarn.

J. K. VAN LOON

HERVORMDE KERK TE KOCKENGEN

Bij gelegenheid van de restauratie van de eeuwenoude hervormde kerk te Kockengen is een gedenkschrift samengesteld waarin o.a. is opgenomen een beknopte beschrijving van de kerkelijke en burgerlijke gemeente Kockengen, de beschrijving van het monument, de voorbereiding en uitvoering van de restauratie alsmede een toelichting op de gebrandschilderde glazen, de gevonden hand- en voetboeien en het lofwerk, een en ander toegelicht met een 35-tal fraaie foto's.

De restauratie van het monument vond plaats onder leiding van architect Ferd. B. Jantzen F.Gzn., en met volledige medewerking van monumentenzorg, de provincie Utrecht en de burgerlijke gemeente Kockengen. De kosten hebben een bedrag van een half miljoen gulden overschreden. Na de restauratie is het monument een der schoonste plattelandskerken in Nederland. De kerk is op werkdagen te bezichtigen.

De kosten van het gedenkschrift bedragen f 3,— minimum. De netto opbrengst komt ten bate van de verdere inrichting van de kerk. De oplage is beperkt zodat het geschrift slechts korte tijd verkrijgbaar zal zijn. Bestellingen kunnen gedaan worden tegen gelijktijdige betaling van de kosten bij J. C. Jongeneel, gemeente-secretaris van Kockengen (U).

SJOEKER

In het februari-nummer 1959 van dit maandblad noemde de heer E. Heupers in zijn lezenswaardige bijdrage „Kwaad volk, die zich met smokkelarije en den bedelsak behelpen” het woord *sjoeker*, afkomstig uit het bargoens.

Als aanvulling moge nog dienen, dat dr. J. G. M. Moormann in het tweede deel na zijn werk *De Geheimtalen* (Zutphen, 1934), het zogenaamde Bronnenboek, als bron voor het woord *sjoeker* het Limburgs Jaarboek 1892 opgeeft. Daarin schreef Julius Labbé een artikel over het bargoens, gevolgd door een lijst van woorden, verzameld te St. Truiden. Labbé tekende de woorden op uit de mond van de „foormannen, regenschermverkoopers, rondleurders en inzonderheid bij de zogenaamde *moesjemachsé*, lui, die op de dorpen lijnwaad en stoffen gaan venten en gekend zijn om hun looze streken.” De laatste groep moet oorspronkelijk wel tot de Teuten, de later gezeten kramers, gehoord hebben. Maar zij zijn maatschappelijk afgezakt. En hun taal kreeg het karakter van bargoens, terwijl dat der beter gesitueerden kramertaal werd. Het woordmateriaal van St. Truiden vertoont een archaïstisch karakter en toont verrassende overeenkomst met het *Liber Vagatorum*, waarvan de oudste nederlandse uitgave uit 1547 moet dateren en het oudste bewaarde exemplaar uit 1563.

In het Limburgs Jaarboek II 1873 (dit zal wel 1893 moeten zijn) gaf Labbé een nieuwe reeks woorden waarbij *sjoeker* weer als *hond* voorkomt.

D. PHILIPS

KOERHEUVEL

In een verhandeling over het *Liber secretorum* van het kapittel ter Horst bij Rhenen in dit maandblad van april 1958 werd door mij bij de veldnaam *Koerhovel* verwezen naar Van Itersons *De historische ontwikkeling van de rechten op de grond in de provincie Utrecht*, Moermans *Nederlandse plaatsnamen in Schönfelds Veldnamen in Nederland*.

Bij het doorwerken van het *Dumbar-handschrift*, een idioticon van het Overijsels in het einde der achttiende eeuw, samengesteld door Gerhard Dumbar, Herman Scholten en Jan Arend de Vos van Steenwijk, in 1952 uitgegeven door Dr. H. L. Bezoen, trof ik nog aan in voce *Koort* blz. 10-11: „Koer, koer-torn: specula, en koer-wachter: speculator bij Kiliaan. De toornwagters te Deventer, thans voor een trompetter verwisseld, droegen nog voor weinig Jaaren den naam van *koerts* en zij bliezen op een hoorn. Een herberg niet ver van de stad, weleer, gelijk nog te zien is, tot een Wagt-toren gediend hebbende, heet nog heden 't Koer-huis.” Verwezen wordt naar Kerkelijk en Wereldlijk Deventer bl 25. Merkwaardig dat de Koerheuvel bij Rhenen thans óók een hotel-restaurant is en gebouwd als uitzichttoren.

D. PHILIPS